

TÜRK-FARS MİTOLOJİSİNDE TEMA ÖRTÜŞMESİ

SIMILAR THEMES IN TURKISH-PERSIAN MYTHOLOGY

Osman ÖZER*

Mahmut POLAT**

Özet

Kadim milletlerin mitoloji ve kültürlerinde mitolojik dini unsur ve anlayışlar işlev açısından birbirine benzerlik ve ortak yönler taşımaktadır. Türk ve Fars toplulukları tarihi süreç içerisinde çeşitli sebeplerle sürekli etkileşim halinde olmuş iki kadim millettir.

Uzun asırlar boyunca yan yana, birlikte yakın ve ortak coğrafyalarda yaşamış Türkî ve İrani kavimlerin kültürlerinde mitoloji ve inanışlarında benzer, ortak öge ve temaların olduğu yapılan incelemede görülmektedir. Her iki millet birbirini etkilemiş, bu etkilenme süreci ortak birtakım mitolojik unsurlara sahip olmaları sonucunu doğurmuştur.

Mevcut çalışmada Türklerle Farslar arasında bulunan bazı mitolojik unsurlar ele alınmıştır.

Farslarla Türklerin farklı inanç sistemi içerisinde olmalarına karşın ortak, komşu bir coğrafyada yaşamaları bu benzerliklerin kaynağı olabilir.

Anahtar Kelimeler: Mit, mitoloji, Türk, İran.

Abstract

There will be positive similarities and aspects in the mythology and cultures of ancient nations and in terms of meanings. Turkish and Persian communities are two ancient nations that are in constant influence for various reasons throughout their history.

It can be seen that there are similar, common elements and themes in the cultures and beliefs of Turkic and Iranian tribes who have lived together in close and common geographies for long centuries. Both millets were affected, and this effect became a team that was expected to have common mythological details.

The elements related to the partners among the Turks in the current system are discussed.

There may be similarities with the Persians with different belief systems in common with the whole, with a geographical region.

Keywords: Myth, mythology, Turkish, Iranian

* Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, osmanaga@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3648-0443>.

** Dr. Öğretmen, Bingöl Milli Eğitim Müdürlüğü m-plt@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0362-767X>.

Giriş

Mit ilkel toplulukların çevresini, evreni algılama biçimidir. Bu algılama biçimi ilkel kültürler için bir model oluşturmuştur. İnsanı, evreni anlamlandırmayı sağlayan mitler, kutsal metinlerdir. Yaşadıkları toplumda gerçek olarak kabul edilmeleri mitlerin kültürel önemini göstermesi bakımından da önemlidir. Mitler her zaman bir kutsal öyküyü anlatır ve bu öykünün zamanı en eski zamandır.

Olağanüstü varlıkların kutsal serüvenlerini anlatan mitler, kaostan kozmosa geçiş süreci hakkında bilgi verir. Mitler bir davranışın yaşama geçişini, bir kurumun oluşum kaynağını sunar. İlkel toplumlar bir varlığın menşeyini, kökünü, oluşumunu bilmeye ona egemen olunabileceğini düşünmüş; bundan dolayı mitleri çeşitleri ritüellerle desteklemiştir.

Mitler aynı zamanda ilkel toplulukların bilimsel bilgisidir. İnsanlar zaman içerisinde kaynağını mittan alan düşüncelerin üzerinde günümüzün modern bilimlerini meydana getirmişlerdir. Bugün hâlâ modern tıbbın çaresiz kaldığı durumlarda geleneksel halk hekimliğinin çeşitli uygulamalarına yönelme çabaları, kaynağını mittan alan halk düşüncesinin geçerliliğini de göstermektedir. Mitleri ele alıp inceleyen bilim dalı mitoloji olarak adlandırılmaktadır.

Eski toplumların dünyayı algılayış, anlamlandırış biçimlerinde benzer ve farklılıklar görülmektedir. Benzerliklerin büyük bölümü insan olarak ortak ihtiyaç ve isteklere sahip olmaları sonucunda ihtiyaç duyduklarında tabiatları gereği birbirlerinden habersiz benzer ürünler ortaya koyabilmeleridir. Halk bilimi çalışmalarında gelişim kuramı adı altında ifade edilen insanın her yerde insan olduğu ana düşüncesi tarihi dönemlerde hiçbir biçimde ilişkiye geçmemiş toplulukların benzer ürünler yaratmasının nedenlerini de açıklamaktadır.

Türk ve Fars toplulukları tarihi süreç içerisinde çeşitli sebeplerle sürekli etkileşim halinde olmuş iki kadim millettir. Bazen savaşlarla bazen ticari, kültürel ilişkilerle bu iki millet arasında kültürel unsurların alışverişi görülmüştür. Her iki millet birbirini etkilemiş, bu etkilenme süreci ortak birtakım mitolojik unsurlara sahip olmaları sonucunu doğurmuştur.

Kadim milletlerin mitoloji ve kültürlerinde mitolojik dini unsur ve anlayışlar işlev açısından birbirine benzerlik ve ortak yönler taşımaktadır.

Tarihin eski dönemlerinden bu yana milletler diğer milletlerle az ya da çok temasta bulunmuşlardır. Bu temas sonucunda kültürlerin birbirlerini etkilemesi doğal bir durumdur.

Uzun asırlar boyunca yan yana, birlikte yakın ve ortak coğrafyalarda yaşamış Türk ve İran kavimlerinin kültürlerinde mitoloji ve inanışlarında

benzer, ortak öge ve temaların olduğu yapılan incelemelerde görülmektedir.

Bugünkü İranlıların kökenini meydana getiren Persler ile Türklerin batıya doğru olan göçleri iki milletin de kültürünü derinden etkilemiştir. Bu göçler sebebiyle de İran bölgesi yarı yarıya Türklerin yaşadığı bir bölge haline gelerek karşılıklı bir kültür alışverişi meydana gelmiştir. Bu dil ve kültür alışverişinin çift yönlü olduğu dikkate alınmalıdır.

Mevcut çalışmada Türklerle Farslar arasında bulunan ortak mitolojik unsurlar ele alınmıştır.

Tanrısal Kut/Devlet Geleneği: Eski Türk hükümdarlık sistemi karizmatik tip olarak kabul edilmektedir. Karizmatik hükümdarlık biçiminde, hükümdarlık yetki ve kudretinin Tanrı tarafından bağışlandığına inanılmaktadır. Onlar için hükümdarlık Tanrı tarafından kararlaştırılmıştır (Kafesoğlu, 1986: 236-237). Orhun Abidelerinde geçen “*tejriteg tejride bolmış türük bilge*” veya “*tejri yarlıkadukın için özüm kutum bar için kağan olortum*” benzeri ifadeler bu inancın Göktürklerde varlığını açık biçimde ortaya koymaktadır. Eski Türk devletlerinde siyasi iktidar “kut” terimi ile ifade edilmiştir. Dünyayı idare etme yetkisinin Tanrı tarafından bağışlanması, Türklerdeki cihan hâkimiyeti mefkûresinin de temel dayanağını teşkil etmiştir. Ancak kutlu hükümdar, Tanrı tarafından kendisine verilen hâkimiyeti halkının yararına kullanmadığında bu yetki meşruluğunu kaybetmekte, kutu geri alınmakta, hükümdarlık kutun gereklerini yerine getirebilecek başkasına geçmektedir. Bu bakımdan hükümdarın idare yetkisinde bir sınırsızlık yoktur. Hükümdar “töre” adı verilen yazısız kurallara aykırı davranmamaktadır.

Orhun yazıtlarında yer alan Gök Tanrının kağanlara kut, devlet, talih kuvvet verme anlayışı bulunmaktadır.

“Türk halkının adı sanı yok olmasın diye beni o (ebedi) gök tahta oturttu” (Aydın, 2014: 64).

“(Ebedi) gök lütfettiği (ve) kendi talihim olduğu için kağan olarak tahta oturdum” (Aydın, 2014: 54).

Ahameniş /Pers yazıtlarında şahlığın Tanrı Ahuramazda tarafından verildiği, onun tarafından yardım, baht ve talihe kavuştukları ifade edilir (Old Persian Text: AmH, Ash, DBC1, DBC2, DBC3, DBC4, DPd, DNa, DNb, DSa, Dsd, DSP, Dsi, Dsj, DSL, Dsm, Dsa, D2sb, A1Pa, A2Hc).

Ahuramazda'nın lütfuyla ben bu ülkenin kralyım” (Old Persian Text: mH,)

Sasani yazıtlarında da benzer tema bulunmaktadır. *‘Bu yazıt Mazdapereş Sahinşah Erdeşir’indir. Yezdan çihrdir. Tanrı soyludur, Babek Şahın oğludur”* (Uryan, 1392: 29-30).

Tanrısal Krallık/Devlet Kültü: İran mitolojisi ve yazıtlarda Şahlara itaat bir anlamda Tanrıya itaat manasına gelmektedir (Altungök 2015: 23-24). Benzer anlayış Türk devlet geleneğinde de bulunmaktadır (Yücel, 2020: 172-173).

“Yiğidim, padişahlar Tanrının gölgesidir. Padişahına asi olanın işi rast gitmez” (Çakan, 2019: 145).

Talih Kuşu: Türk mitolojisinde talih kuşu, devlet kuşu anlayışı bulunmaktadır (Ögel, 2020: 559).

“...Bir kuş uçup uçup, bir kadının başına konuyor. Kadın bundan sonra Han (hakan) oluyor....”

“...Bir oğlan yazı öğreniyormuş. Bir kuş gelmiş ve oğlana Han olacağını söylemiş. Oğlan sonradan Han olmuş (Ögel, 2020: 559).

İran mitolojisinde ve Zerdüştilerin Kutsal Kitabı Avesta’da Ferri Keyani/Şahlığın ışığı, talihi olarak yer almaktadır. Tanrıya karşı yanlış yapan kişi Ferri Keyani’yi kaybeder, kuş biçiminde olan bu fer ondan ayrılınca şahlık makamı elden gider (Uşideri 1394: 369-370).

Avestada:”O (Cemşid) yalan sözü diline doladığında ferri açıkça bir kuş biçiminde hızlıca ondan çıktı” (Purdavud 1347: 336, Dustkhah, 1392: 490).

Şehnamede:»O kötülüğe akılsızca işlere meylettiğinden Tanrının feyiz ışığı kararı... Cemşid’in talihi tersine döndü (Firdevsi, 1967: 54).

Kutsal Ana, Koruyucu Varlıklar: Türk Mitolojisinde ve Orhun yazıtlarında Umay Ana kut verici, çocukları koruyucu ve bereket kaynağıdır (Ünver, 1998: 58). Orhun yazıtlarında ve Türk mitolojisinde Yer Sublar yardım, koruma gibi işlevleri bulunmaktadır. Yer Sublara kötülüklerden koruyucu ruhlardan inanırdı (Ünver, 1998: 49-51)

“Umay gibi annem hatunun talihi sayesinde kardeşim Köl Tegin erlik adını buldu” (Aydın, 2014: 66).

“Kutsal Umay ve kutsal yer su ruhları yardım etti” (Aydın, 2014: 126).

İran mitolojisinde su tanrıçası, Pers Yazıtları’nda ve Zerdüştilikte yazata meleşimsi olan Ardivisura Anahita, Şahların ve iyilerin koruyucu, bereket ve talih kaynağıdır (Purdavud, 1347: 166-176-Uşideri, 1394: 90-92).

“Ahuramazda, Anahita ve Mitra’nın lutfuyla bu yapıyı inşa ettim, Ahuramazda, Anahita ve Mitra beni ve eserimi her türlü kötülükten, zarardan korusun” (Old Persian Text, A2Sa 4-5).

Avesta'da Spenta Armaiti koruma, bereket, mutluluk bahşetme gibi işlevleri bulunan Ameşa Spenta, kutsal ölümsüzlerden biri büyük meleşimsi varlıktır. Avesta'da Ahuramazda'nın kızı olarak da tasvir edilir; iyilerin, yerin, çiftçilerin koruyucusudur. Benzer işlevi olan yardımcı yazatalar, meleşimsileri bulunmaktadır (Uşideri, 1394: 123-127-Oymak, 2003: 132-135).

Ameşa Spenta: Zerdüştilikte Ahuramazda'nın birinci dereceden meleşimsi varlıkları (Uşideri, 1394: 123-127-Oymak, 2003: 132-135).

Yazata/İzed: Zerdüştilikte Ahuramazda'nın ikinci dereceden meleşimsi varlıkları (Uşideri, 1394: 123-127-Oymak, 2003: 132-135).

Atalar Kültü: Orhun yazıtlarında ölen hakanın ruhu yapılan bir işi tasvip etmediği yani ruhun hayata müdahalede bulunduğu anlayışı bulunmaktadır. Türklerde ruhun ölümsüzlüğü ve atalar kültü bulunmaktadır. Her yıl ölenler için kurban sunulurdu (Sarıkçioğlu, 2008: 108).

“Yukarıda (ebedi) gök, kutsal yer su (ruhları),amcam kağanın ruhu onaylamadı.” (Aydın, 2014: 101).

İran mitolojisi ve Avesta'da ölen iyileri Fravaşileri / Fereveherleri / kişinin tanrısal özü insanları, yakın akrabaları tehlikelere, kötü güçlere karşı koruyup yardıma geldiği anlayışı, inancı bulunmaktadır (Uşideri 1394: 374-376.) Zerdüşti gelenekte ruhun ölümsüzlüğü ve ölenleri hayırla yâd etme geleneği bulunmaktadır (Kuruş, 1387: 87-88, Oymak, 162-167).

“İnançlıların Fravaşileri bana yardım etmemiş olsalardı burada iyi hayvanlar ve insanlar kalamazdı/yaşayamazdı» (Purdavud, 1347407).

Yasa/Töre: Orhun yazıtları ve Türk geleneğinde töre anlayışı bulunmaktadır (Yücel, 2020: 156-157). Bir bakıma İrani “arta/aşa” anlayışına benzemektedir.

“...Türk yasalarını kaybetmiş halkı atalarım, dedelerim yasalarına uygun olarak yeniden örgütlemiş (öğretmiş)..” (Aydın, 2014: 60)”

İran mitolojisi, Pers Yazıtları ve Avesta'da kanun, nizam, yasa, doğruluk manasında “arta/aşa” anlayışı bulunmaktadır (Boyce, 1381: 82). Buna uyan birey ve toplum huzura kavuşur.

“Bu ülkelerde önceleri daevalara/yabancı tanrılara tapılan yeri Ahuramazda'nın lutfuyla yıktım, daevalara/başka tanrılara ibadeti yasakladım. Ben, Ahuramazda ve 'arta/doğruluk, yasa'yı yücelttim, ibadet ettim” (Old Persian texts : XPh, 35-41).

Kutsal Dağ Kültü: Türk mitolojisinde kutsal dağ anlayışı bulunmaktadır. Dağların canlılığına inanılır, Altaylarda dağ ata kabul olarak kabul edilir. Her

boyun bir dağı bulunurdu. Bu dağlardan biri de Tanrı Dağları/Ötüken'dir. Burada Gök Tanrı'ya kurban sunulurdu (Sarıkcıoğlu, 2008: 107, Ünver, 1998: 52-54, Ögel, 1995: 425-432).

İran mitolojisi ve Avesta'da yüce kutsal dağ/Haraberazaiti, Elbruz anlayışı bulunmaktadır (Uşideri, 1394: 1083, Yıldırım, 2008: 279-281, Curtis, 2016: 28). Kirmanşah yazıtlarının olduğu bölgeye bağistan/Tanrı Dağları denilmektedir (Uşideri 1394: 167).

Zaman Kültü: Orhun Yazıtları'nda zaman kavramı yer almakta, insanın ölümlü yaratıldığı belirtilmektedir: "*Zaman ve (ebedi) gök şöyle demiş: İnsanoğlu hep ölümlü yaratılmış* (Aydın, 2014: 73).

İran mitolojisinde ve Zurvanist gelenekte zamanı yaratan Zurvan Tanrısı anlayışı bulunmaktadır. Fars edebiyatında zaman, çağ, devran manasında kullanılmaktadır (Uşideri, 1394: 305-306, Dustkhah, 1392: 995-997).

Bahar Bayramı/Diriliş, Yenilenme Kültü: İran mitolojisinde Nevruz; evrenin, insanın yaratıldığı gündür. Zerdüştilikte Nevruz Bayramı ve gelenekleri dini içerik ve işlev açısından oldukça önemlidir. Ölenlerin Freveherlerinin bayram süresince evlerini ziyarete geldiklerine inanılır (Uşideri, 1394: 455, Niknam, 1387: 19-20). Türk mitoloji ve geleneğinde de bu bayram Ergenekon'dan çıkış, bahar mevsimi anısına kutlanır.

Kurban Geleneği: Kurban kültürü Türklerde yaygındır. Hunlar Gök Tanrıya, yer sublara, kötü ruhlardan korunmak için genelde at, sığır, koyun kurban ederlerdi. Oğuz boylarında da adak ve şükür için Tanrıya kanlı kurban sunma geleneği görülmektedir (Ünver, 1998: 73-77, Çakan, 2019 12).

İranlılarda kanlı kurban geleneği bulunmaktadır. Avesta'da yazatalara binlerce at, sığır ve koyunun kurban edildiği belirtilmektedir (Purdavud, 1387: 433).

Koruyucu Hayvan Efsanesi: Türk efsanesinde kurtun koruyuculuğu, beslemesi, yiğitliği yer almaktadır (Ögel, 1995: 115-118). Oğuzlarda kurt yüzünün kutsal, değerli olduğuna inanılır (Çakan, 2019 12).

İran mitolojinde anlatılan kahraman Neriman oğlu Sam yeni doğan beyaz saçlı garip tipli çocuğundan utanıp onu Elbruz Dağı'na terk etti. Vahşi hayvanlar ona karşı şefkat gösterdiler, Tanrının ilhamıyla Simurg/kartal çocuğu kendi yuvasına götürüp korudu, av etleriyle besledi, büyüttü. Bu çocuk Zal-ı Zer olarak meşhur oldu (Firdevsi, 1967, 198-212). Pers hanedanının kurucusu Büyük Kuruş/Kiros'un, Med kralının gördüğü rüya nedeniyle öldürülmesi için ormana terk edilir, dişi köpek tarafından emzilir, ölümden kurtulur (Rank, 2018: 43). Meşhur Şah Feridun'u da inek besler (Rank, 2018: 43).

Kutsal İçecek: Orta Asya Türk boylarında ve Oğuzlarda kımız geleneği bulunmaktadır (Çakan, 2019: 12). Hunlar, atlardan binit olarak, ihraç malı olarak faydalanıyorlar, etini yiyorlar ve sütünden de kımız yapıyorlardı. Kımız içkiden çok, kuvvetli bir besin maddesi olarak kabul görüyordu. Öyle ki, kımız oldukça başka bir gıdaya pek ihtiyaç duyulmamıştı (Sümer, 1992: 9).

İranlılarda hom bitkisinin su ve sütle karışımından sağlanan içkidir. İçenlere güç sağlayan, kötülöklere karşı koruyan geleneksel ve dini içecektir (Uşideri, 1394: 448-485, Polat, 2013: 95-96).

Hızır Kültü: Türk halk inançlarında ve masallarda darda kalanlara yardıma eden Hızır kültü bulunmaktadır (Ögel, 1995: 89-99, Çakan, 2019: 19). Farslarda da Hızır kültü yer alır (Mahmud-ı Şebüsteri, 2015, 155).

Yükselme Geleneği: Tanrısallık verilmiş hükümdar da halkını Tanrı gibi yönetebilecektir. Türkler ölüm eylemi için kergek bol- ‘kerek kuşu olmak, öl- ‘ölmek’, uç- ‘uçmak’, yok bol- ‘yok olmak, yükselmek, yokla- ‘yükselmek’ ifadelerini kullanır ve bu ifadelerin tamamı da ‘yükselme’ ile ilgilidir (Tokyürek, 2019:198).

Eski Türklerde de Şamanlar, trans halinde göğe yolculuğu, haber almayı sembolize eden ritüelleri uygulardı (Demirci, 2005:53-58). “*Türk halkı yok olmasın diye halk olsun diye babam Elteriş Kağan’ı, annem Elbilge Hatun’u (ebedi) gök, tepelerinden Tutup (göge) yükseltmiş, elbette*” (Aydın, 2014: 59).

İran geleneğinde din adamlarından bazılarının uykuya dalıp ruhunun göğe yükselip tanrıyı, meleğimsileri, kutsal insanları, cennet, cehennemi görüp döndüğü inancı anlayışı bulunmaktadır (Uşideri, 1394:86-87).

Ölü Anma Geleneği: Türk kültüründe de ölenin 7’si, 40’ı ve yıldönümü anılır. Zerdüştilerde ölenin 9’u, 30’u ve yıldönümü anma törenleri yapılır (Polat, 2013: 133-134).

Yazıtlar ve Kral Mezarları: Türklerde hakan mezarları bulunmaktadır. “*Ona muhteşem bir anıt mezar yaptırıtım*” (Aydın, 2014: 55). İran geleneğinde Ahamenişler dönemi Pers Yazıtları, kral mezarları bulunmaktadır. Bu durum Sasanilerde de görölmektedir (Movlayi, 1387: 2-7).

Mitolojik Kuşlar: Türk mitolojisinde tuğrul, karakuş, kartal gibi isimlerle: anılan ve diğler milletlerinkilerle kısmen benzerlik, kısmen de farklılık gösteren bir kuş vardır (Duymaz, 1998: 91).

Türk mitolojisinde bu gibi kuşların genel olarak Alp Kara Kuş (kartal) ve tuğrul adlarını aldığı görölmektedir (Duymaz, 1998: 93)

İran mitolojisinde de iyi yönleriyle dikkat çeken Simurg, Anka, Huma, Avesta'da Vereğna, Kerşip kuşları, bulunmaktadır (Uşideri, 1394: 340, Dustkhah, 1392: 1068).

“Vereğna/Simurg kuşunun tüyünü vücuduna süren kişi düşmanın büyüsunü bozar, kemik ve tüyüne sahip olana zarar gelmez, kimse onu öldüremez” (Purdavud 1347: 127, Dustkhah 1392: 1068).

Huma kuşu kemikle beslenir, onun gölgesi altına girenler mutlu, talihli olurlar. *“Huma kuşundan iste devleti ve gölgesini-Ne gezer kargada çaylakta devlet kanadı”* H.Şirazi (Yıldırım 2008: 338-350).

Güneş Ay : Geleneksel Türk Dininde Güneş, Gök Tanrı inancının parçası olmuştur. İnsanın ölümlü olmasına karşın Güneşin sonsuz olması ve ışığını da Tanrı'dan aldığı inancı yaygın olmuştur (Kıyak, 2010: 134). Türk Kültüründe Hakanlar, Güneşin oğulları olarak ve kendilerinin kuvvet kaynağının da Güneş olduğu ifade edilmiştir (Uraz, 1992: 28).

Eski Türklerde tabiat kuvvetlerine inanma ve Güneş, Ay, yıldız kültü bulunmaktaydı. Güneş ve Ay'a tazim edilirdi (Ögel, 1995: 187-198).

İran mitolojisinde tabiat unsurlarını kutsama, güneş ve ay kültü bulunmaktadır. Zerdüştî gelenekte Yazata olarak kabul edilen Güneş/Hurşid ve Ay'a/Mah'a dua edilir (Uşideri, 1394: 266).

Ateş : İran mitolojisi ve Zerdüştilikte ana obje ve semboldür. Ateş Avesta'da Ahuramazda'nın oğlu olarak tasvir edilir. İbadette merkezi konumda yer alır, dini törenler onun etrafında yerine getirilir. Bu nedenle ateşgede denilen ibadethaneler ve ateş hazırlama gelenekleri oluşmuştur. Zerdüştilikte ateş kutsal sayılmakta, kible görevi görmektedir. Duaları Tanrıya ulaştırır, Din adamı dışında kimse ateşe dokunamaz. Ateşi söndürmek, sövmek, tükürmek, hatta nefesle kirletmek yasaktır (Purdavud, 1387: 1-2).

Türk kültüründe ise ateş arınma aracıdır. Bay Ülgen tarafından ateşin gönderildiğine, insanları kötü ruhların zararından arındırdığına inanılırdı. Ateşle giysileri tütsüleme, ateşin üzerinden atlayarak kötülüklerden arınıldığına inanılırdı. Kötülüklerden arınmaları için yabancılar ateş üzerinden geçirilir. Altay ve Sibirlerde ateşe kurban sunma, yağ dökme geleneği bulunmaktaydı. Dilekleri göğe yükseltir. Ateşe saygı, onu kirletmeme, bevl etmeme, tükürmeme, sövmeme önemlidir (Ögel, 1995: 187-198).

Yedi İklim: Dünyanın yedi iklime ayrılması, İslamiyetten önceki Türklerde de görülmektedir. Türk mitlerine göre, batı Türklerinde göğün katlarının sayısı 7, Doğu Türklerinde ise 9 idi. Bu farklılığın sebebi, Ögel'e göre, Batı Türklerinin İran'a daha yakın olmaları ve güneyden etkilenmeleriydi (Ögel, 1995: 31).

İran mitolojisi ve Avesta'da dünyanın yaratılan 7 bölgesini ifade etmektedir. Bunlar Arap, İran, Mazenderan, Turan, Rum, Çin, Hintlilerin yaşadığı bölgelerdir (Uşideri, 1394: 493) Yedi iklim anlayışı İslami dönem Fars edebiyatında görülmektedir (Attar, 2019: 326).

Daeva/Div/Dev: Türk edebiyatında, masallarda dev kavramı bulunmaktadır (Ögel 1995: 561-563). Altay Türklerinde kötülüğün temsilcisi Erlik ve yardımcıları nemeler inancı bulunmaktadır. Tanrı Ülgen'e ve iyiliğe karşı mücadele eder, hastalık, zarar, afet gibi kötülükleri yayar (Yücel, 2020: 125-126).

İran mitolojisi ve Zerdüştilikte kötülüğün kaynağı olan Angramainyu/Ehrimen'in yardımcıları olan kötücül varlıklardır. Bunlar Ahuramazda'nın meleşimsi varlıkları olan Ameşa Spentalara, Yazatalara ve iyi insanlara düşmanlık beslemekte, tabiatta her türlü kötülüğün yapmalar. Div kavramı kötü insanlar ve düşmanlar için de kullanılmaktadır (Firdevsi, 1967: 17-29).

Mitra: Eski İranda yemin ve antlaşmaları ve sözleşmeleri gözeten tanrısal varlıktır. Zerdüştilikte Yazata/meleşimsi konumundadır. Adına Mihrican bayramı kutlanılır (Uşideri, 1394: 441-442, Dustkhah, 1392: 1057-4058). Mitra'nın özellikleri Hz. Ali'ye atfedilmiştir. Şii tasavvuf anlayışında Mihr-Ali kavramı; doğruluğu, kurtuluşu ifade eden insanı kâmil tanımlamada kullanılmaktadır (Yıldırım, 2008: 165). Mihr, Türk edebiyatında, kültüründe yer almaktadır. Mir, Mihri, Mihriban adları verilmektedir. Mihrican bayramı Anadolu kültüründe de yer almaktadır.

Ejderha: İran mitolojisinde iriyarı kötücül varlıklar, insanlar ejderha olarak tasvir edilir (Firdevsi, 1967: 293).Türk masallarında da ejderha yer almaktadır (Ögel 1995: 566-567).

Peri: İran mitolojisinde erkeklere güzel görünüp onları aldatan Ehrimen'in kötücül kızlarıdır (Uşideri, 1394: 194, Curtis, 2016: 32) Türk masallarında da peri yer almaktadır (Çakan, 2019: 132).

Yatu/Cadı: İran mitolojisinde insanlara zarar veren aldatıcı yaratıklar (Uşideri, 1394: 505). Türk mitolojisinde de benzer işleve sahip kötücül varlıklar olarak görülürler (Boratav, 2012: 46-47).

Kutsal Kemer: Türk fütüvvet ehlinde, Bektaşilikte ahlaklı olmanın, nefesine hâkim olmanın, yiğitliğin sembolü olan kemer geleneği bulunmaktadır. Zerdüştilikte dindarlık ve ahlaklı olmanın sembolü olan Kuşti kemeri bağlanması zorunludur. İran İslam geleneğinde de dervişler kemer bağlarlar (Yıldırım, 2008: 476-477).

Horoz: Zerdüştilikte Ehrimeni/şeytanımsı güçlerden karanlık devini kovarak insanları ibadete ve çalışmaya uyandıran hayvandır (Uşideri, 1394: 182).

Türklerde kötü ruhları kovan önemli hayvanlardan biridir (Tansü, 2015: 11).

At, boğa, koyun, kuzu İranlılarda ve Türklerde değerli hayvanlardır (Arian, 1389: 300-306, Tansü, 2015: 11).

Tepegöz/Şeytanımsı Varlık: Şeytanın Dahhak'ın omuzunu öpmesi sonucu iki yılan oluştu. Bu soruna çare bulunamayınca hekim kılığına giren şeytan, yılanların ancak insan beyni yerse öleceklerini Dahhak'a bildirdi. Bu nedenle zalim Dahhak'ın emriyle her gün insan öldürülüp beyinleri yılanlara veriliyordu. Bu süreçte On sekiz oğlunu kaybeden Demirci Gave, Dahhak'tan kurtulmak için harekete geçer Feridun tarafından Dahhak esir alınır (Uşideri, 1394:102-103).

Türk masallarında kötücül, insan yiyen Tepegöz figürü anlatılır (Çakan 2019: 142, Ögel 1995: 65-70). Tepegöz sıra dışı yapısı, zulüm ve insan yeme yönüyle Dahhak'la işlevsel benzerlik bulunmaktadır (Uşkun, 1996: 63-65).

Yılan: İranlılarda Ehrimen'in/Şeytan'ın yarattığı kötü, zararlı ve öldürülmesi gereken varlık olarak inanılır (Dustkhah, 1392: 659). Türklerde de kötü varlık konumundadır (Tansü, 2015: 14).

Sayılar: Türk destanlarında sayılar, önemli motifler arasındadır. Türk destanlarında konu edilmiş olan sayı motiflerinin temelinde de 'dinî anlayış' gelmektedir (Küçük, 2013: 107). İranlılarda kutsal sayılar 1, 3, 7, 9, 12, 21, 33, 72, 101. Bunlar arasında 7 dini ve mistik alanda önemlidir (Uşideri, 1394: 465-468). Türk mitolojisinde 7, 9, 40 kutsal sayılardandır (Çakan, 2019: 75).

Kutsal Bitkiler: Kutsal kayın ağacı ve bitki, saçı ve sunumlar Türk mitolojisi ve halk geleneğinde bulunmaktadır (Ögel, 1995: 489). Benzer servi dalı, nar çubuğu, kuru kekik, iğde, İranlılarda önemli motiflerdendir. Arpa, pirinç, kekik saçısı, yumurta, gülsuyu sunumu da bulunmaktadır (Polat, 2013: 127-128).

Hayvan Adı Taşıma: Eski İranlılarda Viştaspa/çok at sahibi, Camaspa/güzel at sahibi, Arcaspa/değerli atlara sahip, Huvogva/iyi sığır sahibi manasına gelen isimler kullanılmıştır (Uşideri, 1394: 84) Türk kültüründe Boğahan, Arslan, vb. benzerlikler bulunmaktadır.

Tur: İranlılar ile Türklerin ortak kavramlarından biridir. Geleneğe göre Feridun'un oğullarından birinin adı Tur, memleketi de Turandır. Erkeklerle ve bayanlara ad olarak verilmiştir (Uşideri, 1394: 223-224). Ferverdin Yeşt 143'te bu kavram Turların memleketleri biçiminde yer alır. Zerdüşti olan Turlar övülür. Aban Yeştte ise Turların memleketindeki düşmanlara karşı zafer için Anahita'ya kurban sunulur (Purdavud, Yeştha, c.1,s.255-256; Dustkhah, c.1, s.307; Aryen, s.234). Turan bölgesine daha sonra gelen Türkler bölge adıyla betimlenmiş, Türk ve Turan adları birbirinin yerine kullanılmıştır (Purdavud, Yeştha, c.1, s.208).

Toprak/Vatan Kültü: İranlılarda mitolojik İranvic ülkesi anlayışı bulunmakta. Tanrının yarattığı en değerli yer olarak betimlenir. Vatan, ülke kutsanır (Uşideri 1394: 147). Benzer durum Türk geleneğinde Tanrı dağları ve Ötüken şehrinin merkez oluşunda görülmektedir (Yücel, 2020: 162-166).

Bayrak Kültü: İran geleneğinde bayrak kültü bulunmakta, bayrağı koruyamayan egemenliği kaybeder anlayışı vardır. Bu yönüyle Türk bayrak kültüne benzemektedir (Şişman, 2007: 107-108).

Kahramanlık Kültü: Avesta'da, Pehlevice eserlerde ve Şahname'de İranlıların kahramanlık geleneği anlatılır. Kahramanlar kutsanır, destanımsı motifler yüklenir (Arian, 1389: 224-226). Türk destan geleneği de kahramanlık öykülerini içerir.

Kadın Sultan Geleneği: Türk geleneğinde Kadın yöneticiler bulunmaktadır. Uygurlarda adalet işlerine bakan Uluğ Hatun, Sabarlarda eşinin ölümü üzerine tahta geçen Boğarık Hatun vb. görülmektedir (Yücel, 2020: 178-180). Tarihte Tomris Hatun, Şağab Hatun Türk kadın liderlere sadece birkaç örnektir. Türklerde hakan ile hatun imzalı olmayan belge geçersizdir (Özmenli, 2018: 354). İran geleneğinde de Sasani şahlarından Khusrev Perviz'in iki kızı Duktbanu, Azarndukt kısa süre İran tahtını yönettiler (Zerrinkub, 1389: 107).

Ruhban/Din Adamı Sınıfı: İran geleneğinde dini işler, kurban, kemer bağlama, sağlık vb. konularda faaliyette bulunan Mag/Magi/mobed sınıfı bulunmaktadır (Uşideri, 1394: 436-437) Eski Türklerde dini ve halk hekimliği vb işlerini yürüten Şaman/Kam sınıfı bulunmaktadır (Ayдын, 2017: 88-89).

Kızılma: Ahameniş şahlarından Xerxes'in Yunan seferinde arkasında yürüyen askerlerin mızrak uçları altın elma idi. (Heredetos, 2019: 532). Türk siyasi mefkûresinde de kızıl elma motifi bulunmaktadır.

Sonuç

Kadim toplumlarda benzer mitolojik dini kültürel temalar bulunmaktadır. Yaklaşık 3000 yıl yakın ve aynı coğrafyalarda yaşayan toplumlarda etkileşim ve benzeşmenin olması tabiidir.

Yakın coğrafyada binlerce yıl yan yana yaşayan İran ve Türk toplulukları arasında, inanç, anlayış, kültür ve edebi açıdan birçok benzerlikler bulunmaktadır. Karşılıklı kültürel etkileşimlerin olduğu anlaşılmaktadır.

Her iki millet birbirini etkilemiş, bu etkilenme süreci ortak birtakım mitolojik unsurlara sahip olmaları sonucunu doğurmuştur. Türklerle Farslar farklı inanç sistemi içerisinde olmalarına karşın ortak, komşu bir coğrafyada yaşamaları bu benzerliklerin kaynağı olabilir.

Kaynakça

- Alıcı, M. (2012). *Kadim İran'da Din*, İstanbul: Ayışığı Yayınları.
- Altungök, A. (2015). *Eski İran'da Din ve Toplum*, İstanbul: Hikmetevi Yayınları
- Anabasis, K. (2019). *Onbinlerin Dönüşü*, 4. Baskı, İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Arian, A.(1389). *Negarehayı Ahurayı*, Neşr Movc, Tahran.
- Attar, Feridüddin. *Mantık Al-Tayr*, (2019) Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, XII. Baskı, İstanbul, İş Bankası Yayınları.
- Aydın, E. (2014). *Orhon Yazıtları*, 2. Baskı, Konya: Kömen Yayınları.
- Aydın, M. (2017). *Dinler Tarihine Giriş*, 8. Baskı, Konya: Literatürk Yayınları.
- Balcı, M. (2016). *Taşa Kazınmış Sözler, İslam Öncesi Fars Öğüt Edebiyatı*, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Beyani, Ş. (1390). *Tarih İran Bastan 2, Kutub Ulum İnsani Danişgahha*, 7. Baskı, Tahran.
- Boratav, P.N.(2012). *Türk Mitolojisi*, Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Boyce, M. (1393). *Menabi Mektup Dini Zertoştı*, Çev. Şima Caferi-Dehaghi, Dairetü'l Maarif Bozorg İslami, Tahran.
- Boyce, Mary- Zoroastrians, Asker Bahrami, İntişarat Faknus, 11. Baskı, Tahran.
- Curtis, V. S. (2016). *İran Mitleri*, Çev. Fatma Esra Aslan, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Çakan, A. (2019). *Dede Korkut Hikâyeleri V. Baskı*, İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Çelik, A. (2019). *Âlemin ve Âdemin Dört Ana Unsuru: Garib-Name'de "Anasırı-ı Erbaa Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, C.2, S.1, ss. (312-339)*
- Çınar, B. (2009). *Şeyh Galibin Hüsnü Aşk Mesnevisinde Felekler*, A.Ü. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı 39, (777-792)*, Erzurum
- Demirci, N. (2005). *Geleneksel Türk Kültüründe Yükselme Motifleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Dustkhah, Celil (1392). *Avesta 1-2*, İntişarat Morvarid, 7. Baskı, Tahran.
- Duymaz, A. (1998). *Anadolu ve Balkan Türklerinin Halk Anlatımlarında Mitolojik Bir Kuş: Zümrüdü Anka*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cilt: 1 Sayı: 1 Yıl: 1998 s. 91-97.

- Firdevsi (1967). *Şehname* Çev. Necati Lügal, Kenan Akyüz Ankara: MEB yayınları.
- Gignoux, P. A. Çev. Jale Amuzgar, İntişarat Muin, 5. Baskı, Tahran 1394 hş.
- Herodotos, (2019). *Tarih* Çev. Müntekim Ökmen, XV. Baskı, İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- İnan, A. (1968). *Türk Folklorunda Simurg ve Garuda*, Makaleler ve İncelemeler, Ankara 350-352.
- Kafesoğlu, İ. (1986). *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Kıyak A. (2010). “İslamiyet’ten Önce Türklerde Güneş ve Ay İle İlgili İnanışlar”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı.6, 4/2010, s.134
- Koçin, A. (1999). Feridüddin Attar’ın Pendnamesinin Türk Edebiyatına Etkisi ve Zaifi’nin Bustan-ı Nasayılı ile Karşılaştırılması, *Tubitak, bilig* 10/ Yaz, (93-102)
- Küçük, M. A. (2013). Türk Destanlarında “Sayı” Motifinin Dinî Yansımaları, *Gazi Türkiyat*, Güz 2013/13: 91-109
- Mahmud-ı Şebüsteri. (2015). *Gülşen-i Raz* Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, II. Baskı, İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Mevlana Celaleddini Rumi. (2013). *Mesnevi*, Çev. Mehmet Kanar, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Movlayi, Çengiz (1387). *Rahnameyi Zeban Farsi Bastan*, Neşr Mehrnameg, 2. Baskı, Tahran.
- Niknam, K. (1387) *Ez Nevruz Ta Nevruz*, İntişarat Fereveher, 4. Baskı, Tahran.
- Oymak, İ. (2003). *Zerdüştilik*, Elazığ.
- Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özdizbay, Erol-Aliye (2020). *Eski İran Tarihi*, İstanbul Üniversitesi.
- Özmenli M., Ortaçağ’da Türklerde Kadın ve Aile *International Journal of Social Science* Number: 66 , p. 347-356, Spring II 2018.
- Platon. (2010). *A. I-II* Çev. Furkan Akderin İstanbul: Say Yayınları.
- Polat, M. (2013). *Günümüz İran Zerdüştiliği Üzerine Bir Araştırma*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Purdavud, İ. (1347). *Yeştha* 1- 2, İntişarat Danişgah Tehran, 3. Baskı, Tahran.
- Purdavud, İ. (1387). *Yasna* 1-2, İntişarat Esatir, 2. Baskı, 2. Baskı, Tahran.
- Rank, O. (2018). *Kahramanın Doğuş Miti*, Çev. Gökçe Yavaş, 2. Baskı, İstanbul Pinhan Yayınları.

- Sarıkcıoğlu, E. (2008). *Dinler Tarihi*, 6. Baskı, Isparta, Fakülte Kitabevi.
- Sümer, F. (1992). “Türk Kültürüne Genel Bir Bakış II”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S. 72, İstanbul.
- Şişman, B. & Kuzubaş, M. (2007). *Şehname'nin Türk Kültür ve Edebiyatına Etkileri*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Tansü, Y. E. & Güvenç, B. (2015), Eski Türk Mitolojisinde Hayvan Figürleri Üzerine Düşünceler, *Türk Dünyası Araştırmaları*, (218), 2-16.
- Tokyürek, H. (2019). Runik Türk Yazıtlarında Yükselme Riti: yog Kelimesi Üzerine, *International Journal of Old Uyghur Studies* ½, 197-210.
- Uraz, M. (1992). *Türk Mitolojisi*, İstanbul: Mitologya Yayınları.
- Uryan, S. (1392). *Rahnameyi Ketibehayi İrani Miyane Pehlevi-Parti*, İntişarat İlmi, Tahran.
- Uşideri, C. (1394). *Philippe Gignoux, Ardavirafname*, Çev. Jale Amuzgar, İntişarat Muin, 5. Baskı, Tahran 1394 hş.
- Uşideri, C. (1394). *Danışnameyi Mazdayasna*, Neşr Merkez, 6. Baskı, Tahran.
- Uşkun, R. (1996). Gagauzlarda üç Tepegöz Versiyonu, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 1, 59-72.
- Ünver, G. & Güngör, H. (1998), *Türk Din Tarihi*, Kayseri: Lâçin Yayınları.
- Yıldırım, N. (2008). *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Yıldırım, N.(2012). “Firdevsî ve Şahnâme”, *Firdevsî Şahnâme*, İstanbul, Kabalcı Yayınevi.
- Yücel, M. U. (2020). *Türk Tarihine Giriş*, İstanbul Üniversitesi.
- Zerrinkub, Abdulmuhsin-Ruzbeh (1389), *Tarikh İran Bastan* 4, Kutub Ulum İnsani Danişgahha, 6. Baskı, Tahran.
- Persian texts, www.avesta.org/old_persian_texts (2019).